
**ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY
STUDIA PEDAGOGICZNE z. 23
Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna 1994 (8)**

PAWEŁ PRUSAK
WSP w Bydgoszczy

**PRAKTYKI PEDAGOGICZNE UCZNIÓW LICEUM
OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO W PRZEDSZKOLU I W KLASACH I-III**

Nowością organizacyjną i programową lat osiemdziesiątych w liceum ogólnokształcącym są uzupełniające przedmioty nauczania do wyboru przez uczniów oraz praktyki uczniowskie. Pierwsze zostały pomyślane jako element wzbogacania i dalszego różnicowania kształcenia ogólnego, natomiast drugie służyć mają wychowaniu przez pracę. Wprowadzono następujące profile praktyk: pedagogiczny, społeczno-kulturalny, społeczno-administracyjny, techniczno-ekonomiczny, rolno-ekonomiczny. W każdym z nich przewidziano trzy formy pracy uczniów: praktykę pomocniczą, praktykę całodzienną, praktykę ciągłą¹.

1. Praktyki uczniowskie elementem kształcenia przedzawodowego

Praktyki uczniowskie zawierają się w szeroko rozumianym kształceniu przedzawodowym, które odbywa się poprzez wychowanie w rodzinie, wychowanie w przedszkolu, wychowanie w szkole² i obejmuje kompleks działań pedagogicznych realizowanych w okresie poprzedzającym kształcenie zawodowe oraz wszystko to, co zbliża jednostkę do wyboru zawodu zgodnie z indywidualnymi

możliwościami oraz potrzebami społecznymi³.

W zakres kształcenia przedzawodowego wchodzi: kształcenie ogólne jako podstawa kształcenia zawodowego, wychowania przez pracę, kształcenie politechniczne, orientacja szkolna i zawodowa oraz przyuczenie do zawodu⁴. Z uwagi na zakres interesującego mnie problemu zajmę się jedynie kształceniem ogólnym, wychowaniem przez pracę oraz orientacją szkolną i zawodową.

1.1. Kształcenie ogólne a kształcenie zawodowe

Traktując kształcenie ogólne jako podstawę wszelkiego kształcenia, w tym również zawodowego, w odniesieniu do praktyk należy podkreślić, iż obejmuje ono m.in. ogólne przygotowanie do działalności praktycznej (zdobyte poprzez ćwiczenia), ogólny rozwój zainteresowań oraz wdrożenie do samokształcenia⁵. W. Okoń zwraca uwagę na istniejący w Polsce dualizm kształcenia. Podkreśla, że wykształcenie ogólne i zawodowe łączą się i wspierają wzajemnie. Relacje między nimi zmieniają się. Początkowo góruje kształcenie ogólne, a w klasach wyższych szkoły ogólnokształcącej stopniowo pojawiają się elementy przysposobienia zawodowego, łącznie z elementami wychowania przez pracę i kształcenia politechnicznego, które górują w szkołach zawodowych⁶. Wprowadzenie praktyk uczniowskich jest kolejnym krokiem w przezwyciężaniu tego dualizmu.

1.2. Wychowanie przez pracę

Wychowanie przez pracę jako kolejny element kształcenia przedzawodowego „... to zamierzony i celowo zorganizowany rodzaj działalności wychowawczej, której cechą szczególną stanowi wykorzystanie pracy w procesach oddziaływania na jednostkę i dokonywania zmian w jej osobowości.”⁷ Tak rozumiane wychowanie przez pracę sprowadza się do przyswajania uczniom jej podstawowych wartości humanistycznych, kształtowania umiejętności społecznego współdziałania i praktycznego działania.⁸ W liceum ogólnokształcącym główny sens wychowania przez pracę powinien wiązać się z kształtowaniem pozytywnego nastawienia, motywacji młodego człowieka do każdej pracy, z wyrobieniem szeregu umiejętności i sprawności przydatnych w różnych sytuacjach życiowych, z precyzowaniem stanowiska do zawodu dzięki jego poznaniu.⁹ Praktyki uczniowskie w powiązaniu z innymi przedmiotami stwarzają możliwości pełnej realizacji wyżej sprecyzowanych celów. Uczniowie szerzej niż dotąd mogą poznać interesujące ich zawody.

Praktyki uczniowskie mają charakter praktyk przedzawodowych, polegających na wykonywaniu przez uczniów prac i czynności charakterystycznych dla wybranych zawodów.¹⁰ Zetknięcie się z pracą pozwala młodzieży ocenić własne możliwości oraz wypróbować własne uzdolnienia i zainteresowania.¹¹ W ten sposób praktyki spełniają również istotną funkcję w orientacji do zawodu.

1.3. Orientacja zawodowa

Spośród rozpatrywanych przeze mnie elementów kształcenia przedzawodowego orientacja zawodowa i szkolna jest przedmiotem najszerzego zainteresowania pedagogów. Badacze traktują orientację jako proces i określają jako zadania pedagogiczne i społeczne, ogół lub całość oddziaływań wychowawczych szkoły, domu i innych osób oraz instytucji mających pomóc młodzieży w wyborze szkoły, zawodu.¹² Proces orientacji szkolnej i zawodowej jest niezwykle istotny w liceum ogólnokształcącym tak ze względu na wiek uczniów najbardziej sprzyjający dokonywaniu racjonalnych wyborów¹³, jak i konieczność podjęcia ostatecznej decyzji dotyczącej dalszego kształcenia, zawodu.¹⁴ W czteroletnim okresie nauki w liceum praktyki stwarzają doskonałą okazję rozpoznania zainteresowań, uzdolnień, aspiracji i dyspozycji uczniów, są okazją do „wejścia” w przyszłe role zawodowe oraz uzyskania informacji i poznania wymagań w wybranej szkole, w zawodzie.

Prowadzone w liceum ogólnokształcącym formy edukacji pedagogicznej, w tym praktyki o profilu pedagogicznym, dzięki zbliżeniu do szkoły, dziecka i zawodu nauczycielskiego pozwalają na wielokrotne przemyślenie decyzji o dalszym kształceniu na kierunku nauczycielskim.

2. Działania praktyczne w dotychczasowych formach kształcenia pedagogicznego w liceum ogólnokształcącym

Kształcenie pedagogiczne w liceum ogólnokształcącym jest zjawiskiem stosunkowo nowym. Zrodziło się na początku lat siedemdziesiątych w rezultacie niezadowolających wyników rekrutacji na studia nauczycielskie. W latach 1951-55 początkowo w klasie XI, a w następnych latach w klasie X uczniowie wprawdzie realizowali roczny kurs kształcenia pedagogicznego wraz w obowiązkową praktyką¹⁵, jednak w zupełnie innym celu. Była to bowiem przejściowa forma zdobywania kwalifikacji nauczycielskich, gdy współcześnie chodzi o rozwijanie zainteresowań zawodem pedagoga i tą drogą zwiększanie dopływu uzdolnionej

młodzieży na kierunki nauczycielskie szkół wyższych.

Z tą myślą w liceach ogólnokształcących początkowo w Krakowie (1971-1974), a następnie w Bydgoszczy organizowano fakultety pedagogiczne¹⁶, które od roku szkolnego 1975/76 weszły do planu nauczania. Inną formą kształcenia stały się klasy o profilu pedagogicznym funkcjonujące eksperymentalnie w drugiej połowie lat siedemdziesiątych¹⁷, a w roku szkolnym 1987/88 wprowadzone do planu nauczania liceum ogólnokształcącego.

Zajęcia fakultetu, jak i w klasie o profilu pedagogicznym, obok podstaw wiedzy z pedagogiki i psychologii, przybliżenia problemów szkoły, dziecka, zawodu nauczycielskiego stwarzały możliwości podejmowania działań praktycznych takich jak:

- asystowanie nauczycielom przy różnych czynnościach dydaktyczno-wychowawczych,
- wykonywanie powierzonych zadań, np. naprawa lub wytwarzanie prostych zabawek, pomocy naukowych, czytanie dzieciom bajek, fragmentów lektur, odtwarzanie nagrań magnetofonowych,
- opieka nad młodszym rodzeństwem,
- przygotowanie i prowadzenie zajęć w drużynie zuchowej lub harcerskiej, w świetlicy szkolnej czy internacie dla dzieci specjalnej troski,
- dyżury w przedszkolu, a w ich ramach pomoc dzieciom w czynnościach samoobsługowych w przygotowaniach do posiłków i w porządkowaniu pomieszczeń,
- pomoc uczniom mającym trudności w nauce,
- pomoc dzieciom w prowadzeniu hodowli w przedszkolu.

Wszelkie działania praktyczne wykonywane przez uczniów pozwalały na łączenia poznanej teorii pedagogicznej z praktyką. Tym samym służyły wychowaniu przez pracę. Jednocześnie można je traktować jako ważny element orientacji do zawodu nauczycielskiego. Potwierdzają to wyniki badań nad fakultetem pedagogicznym¹⁸.

Praktyki uczniowskie o profilu pedagogicznym jako jedna z form edukacji pedagogicznej uczniów liceum ogólnokształcącego dotychczas nie były przedmiotem badań. Fakt ten może uzasadnić celowość podjętej pracy badawczej.

3. Założenia metodologiczne badań

W roku szkolnym 1986/87, w planach nauczania liceum ogólnokształcącego po raz pierwszy pojawiły się praktyki uczniowskie, a wśród nich praktyki o profilu pedagogicznym. Zatem problematyka praktyk uczniowskich w średniej szkole

ogólnokształcącej jest zjawiskiem nowym i w praktyce i w badaniach pedagogicznych.

Przedmiotem badań o charakterze diagnostycznym są praktyki uczniowskie o profilu pedagogicznym, a w szczególności: program, założenia i przebieg zajęć oraz ich uczestnicy. Natomiast celem badań jest próba ukazania roli praktyk pedagogicznych w wychowaniu przez pracę i orientacji uczniów do zawodu nauczycielskiego.

Uwzględniając powyższe ustalenia oraz wymagania metodologiczne¹⁹ sformułowałem następujące pytania badawcze:

a) Jakie cele i treści zawiera program praktyk o profilu pedagogicznym opracowany przez Instytut Programów Szkolnych?

b) W jakim zakresie szkolne programy praktyk pedagogicznych odnoszą się do programu ministerialnego (opracowanego przez Instytut Programów Szkolnych)?

c) Na czym polegało przygotowanie szkół do wdrożenia praktyk uczniowskich?

d) Jak przedstawia się organizacja praktyk w przedszkolach i w klasach I-III?

e) Jakie oczekiwania i stosunek do praktyk wyrażają ich uczestnicy?

f) W jaki sposób zajęcia praktyczne realizowane są w przedszkolach i w klasach I - III?

g) W jakim stopniu praktyki o profilu pedagogicznym służą wychowaniu przez pracę i orientacji uczniów do zawodu nauczycielskiego?

h) W jaki sposób dyrektorzy, nauczyciele i uczniowie oceniają praktyki pedagogiczne?

W procedurze badawczej uwzględniłem zmienne dotyczące programu, przygotowania i organizacji zajęć, nauczycieli, uczniów oraz przebiegu i oceny zajęć. Jako wskaźniki zmiennych przyjąłem odpowiedzi respondentów na pytania zawarte w ankietach i wywiadach oraz spostrzeżenia poczynione w trakcie hospitowanych zajęć.

Dla pomiaru wskaźników zastosowałem: a) pięciostopniową skalę zaopatrzoną w "kafeterię typu Likerta" według propozycji Wł. Sitarskiej²⁰. Stopniem skali: zdecydowanie tak, raczej tak, nie mam zdania, raczej nie, zdecydowanie nie - przypisałem wartości liczbowe odpowiednio: +2, +1,0, -1, -2. Obliczeń dokonałem wg wzoru:

$$A = \frac{2na + nb - nd - 2ne}{n}$$

gdzie: a - oznacza wskaźnik aprobaty, na.....ne - liczebność odpowiedzi

podanych w odpowiednich wierszach tabel zbiorczych, n - liczbę respondentów. Wskaźnikiem aprobaty posłużyłem się w samookreśleniu przez uczniów stosunku do problematyki pedagogicznej i społecznej.

b) pięciostopniową skalą, w której określeniom słownym (por. tabela 4) przypisałem wartości liczbowe 5-1.

W celach porównawczych posłużyłem się też średnią arytmetyczną i skalą procentową. Analizie ilościowej materiału badawczego towarzyszyła analiza jakościowa.

W gromadzeniu materiału badawczego zastosowano metody: ankietę i wywiad, obserwację i badanie dokumentów. Ankietę skierowano do uczniów klas I liceów ogólnokształcących. Pytania dotyczyły zainteresowań, oczekiwań wobec zajęć i ich przebiegu oraz podejmowanych czynności praktycznych, stosunku do dziecka, zawodu nauczyciela, a także planu życiowego. W ankiecie przeważały pytania zamknięte. Wywiady przeprowadzono z dyrektorami liceów oraz nauczycielami opiekunami i instruktorami praktyk. Chodziło w nich o zebranie opinii na temat przygotowania i możliwości realizacji programu oraz przebiegu zajęć.

Obserwacją bezpośrednią objęto 10 zajęć w przedszkolu i w klasach I-III. Szczególną uwagę zwrócono na czynności podejmowane przez praktykantów oraz przejawiane przez nich formy aktywności. Z dokumentów szkolnych analizowano program i rozkłady materiału praktyk, zapisy tematów w dziennikach oraz notatki uczniów.

Badania przeprowadzono w I semestrze roku szkolnego 1986/87 w liceach ogólnokształcących woj. bydgoskiego i pilskiego, dobranych celowo ze względu na środowisko terytorialne i fakt zorganizowania praktyk w pierwszym roku ich wprowadzenia. Wytypowano szkoły w środowisku wielkomiejskim (Bydgoszcz), miejskim (Solec Kuj.) i małomiasteczkowym (Czarnków). Badaniami objęto 149 uczniów klas IV LO w Bydgoszczy i w LO w pozostałych dwóch miejscowościach, którzy we wrześniu 1986/87 rozpoczęli praktyki. Równocześnie przeprowadzono wywiady z 3 dyrektorami i 10 nauczycielami, w tym z 3 opiekunami i 7 instruktorami praktyk. Badanie dokumentacji oraz hospitacje 10 zajęć prowadzono od listopada 1986 r. do końca stycznia 1987 r. z tym, że w kilku przypadkach zaszła potrzeba uzupełnień do końca roku szkolnego. Prace badawcze pod moim kierunkiem prowadziły: Iwona Waligórska (w Bydgoszczy i w Solcu Kuj.) i Bogusława Kulczyńska (w Czarnkowie) - studentki IV roku nauczania początkowego studiów zaocznych.

4. Program i organizacja praktyk pedagogicznych

Program praktyk uczniowskich przygotowany został w Instytucie Programów Szkolnych i zatwierdzony przez ministra oświaty i wychowania w dniu 11 kwietnia 1985 r. do sukcesywnego wdrażania począwszy od klasy I w roku szkolnym 1986/87.²¹ Program określa cele i treści do realizacji w przedszkolu, w klasach niższych szkoły podstawowej i w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Ponieważ w badanych szkołach praktyk nie prowadzi się w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, w analizie pominę tę część programu.

4.1. Cele praktyk

Głównym celem praktyk o profilu pedagogicznym jest wprowadzenie uczniów w zagadnienia pracy dydaktyczno-wychowawczej. Cele szczegółowe to przede wszystkim: rozbudzanie zainteresowań i zamiłowań pedagogicznych, zapoznanie z pracą przedszkola, szkoły i placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz ze stosowanymi w nich formami i metodami pracy, kształtowanie poczucia odpowiedzialności za wyniki pracy pedagogicznej, kształtowanie umiejętności niezbędnych w życiu rodzinnym i pracy opiekuńczo-wychowawczej oraz zastosowanie w życiu wiedzy zdobytej na zajęciach.²²

4.2. Treści kształcenia

Podstawą teoretyczną praktyk pedagogicznych są treści realizowane w ramach indywidualnych programów nauki wybranych zagadnień z pedagogiki i psychologii, problemów współczesnej cywilizacji oraz przysposobienia do życia w rodzinie. Program ustala treści realizowane przez młodzież poszczególnych klas w trakcie roku szkolnego.

Klasa I odbywa praktykę w przedszkolu i w klasach I-III szkoły podstawowej. W zależności od miejsca odbywania zajęć uczniowie poznają strukturę organizacyjną placówki, obowiązki nauczycieli i program nauczania. Młodzież bierze udział w zajęciach dydaktyczno-wychowawczych obserwując ich przebieg, analizując pracę dzieci i wykonując różne pomoce naukowe. Ponadto w przedszkolu pomaga dzieciom w czynnościach samoobsługowych, bierze udział w projektowaniu i wykonywaniu dekoracji i kostiumów. Podczas zajęć odbywanych w klasie I szkoły podstawowej uczniowie poznają też pracę pozalekcyjną, pomagają dzieciom

w odrabianiu lekcji, uczestniczą w zajęciach wyrównawczych.

Pracę nauczyciela-wychowawcy uczniowie bliżej poznają w klasie II LO. W stosunku do roku poprzedniego poszerza się zakres ich działalności. W dalszym ciągu prowadzą obserwacje w oparciu o hospitacje zajęć, ale też próbują opracować konspekt do wybranej jednostki metodycznej. Przygotowują również plany gier i zabaw. Poznają dokumentację: plany dydaktyczno-wychowawcze, rozkłady materiału, konspekty nauczycieli. Analizują programy nauczania.

W klasie III LO, oprócz dotychczasowych czynności, program przewiduje pisanie konspektów całodziennych, pełnienie funkcji asystenckich oraz prowadzenie niektórych zajęć (lekcji). Nakłada obowiązek analizy programu nauczania z punktu widzenia celów kształcenia i wychowania oraz przygotowanie imprez w przedszkolu i w szkole.

Praktyki w klasie IV są ukoronowaniem dotychczasowych zajęć i obejmują: przygotowanie konspektów i prowadzenie zajęć całodziennych (również w świetlicy), organizację imprez, opracowanie rocznego planu pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz wykonanie szeregu prac społecznie-użytecznych na rzecz przedszkola lub szkoły i środowisku²³.

4.3. Uwagi o realizacji praktyk

Autorzy programu zajmują jednoznaczne stanowisko: praktyki w liceum ogólnokształcących nie przygotowują do zawodu, a jedynie mają wyposażać w wiadomości i umiejętności przydatne do wykonywania różnych zawodów. Zakładają sukcesywne wdrażania uczniów do pełnienia ról przewidzianych programem w poszczególnych latach kształcenia. Sugerują odbywanie praktyk w najbliższym przedszkolu lub szkole. Uczniowie podczas zajęć mogą pracować indywidualnie lub zespołowo.

W programie praktyk ważną rolę spełnia hospitowanie zajęć, gdyż umożliwia obserwację dzieci i czynności nauczyciela. W zależności od klasy, w której realizowany jest program praktyk i od formy zajęć, wzrasta stopień zaangażowania, samodzielności i odpowiedzialności młodzieży.

W ramach praktyki pomocniczej (klasa I i II LO) uczniowie obserwują, pomagają nauczycielowi w przygotowaniu zajęć, a także (w klasie III) próbują swoich sił podejmując się samodzielnego prowadzenia zajęć z dziećmi.

Poczynając od klasy I LO uczniowie odbywają również praktykę całodzienną w wymiarze 2 dni w ciągu roku szkolnego. Natomiast dla klasy IV LO przewidziano pisanie konspektów, pisanie miesięcznego (w przedszkolu) lub rocznego planu

pracy dydaktyczno-wychowawczej (w klasach I-II), przeprowadzenie całodziennych zajęć oraz tygodniową praktykę ciągłą.

Opiekunami powinni być nauczyciele przedmiotów uzupełniających lub zajęć fakultatywnych związanych z profilem praktyki. Przygotowują oni roczne plany ramowe. Natomiast planami szczegółowymi (kwartalnymi lub półrocznymi) obarczono nauczycieli instruktorów. Uczniów zobowiązano do prowadzenia dzienników praktyk. Udział w zajęciach podlegał ocenie.

Tak pomyślany program praktyk budził sprzeciw, gdyż wbrew założeniom prowadził do profesjonalizacji tej formy zajęć. Nie więc dziwnego, że w rok po zatwierdzeniu ministerstwo wycofało się z dotychczasowych ustaleń. Praktyki uczniowskie pozostały jedynie w klasach I i II, a po klasie III wprowadzono zorganizowaną praktykę ciągłą w czasie wakacji jako pomoc wychowawcy na kolonii lub na obozie. Opracowanie programów pozostało w gestii szkoły. Program ministerialny sprowadzono do roli wytycznych, a dotychczasowe treści przewidziane dla klasy III i IV mogą, ale nie muszą być uwzględniane w programach szkolnych. Zrezygnowano z oceny uczniów.

4.4. Treści praktyk w badanych szkołach

W żadnej z trzech badanych szkół nie stwierdzono własnego, oryginalnego programu nauczania. Realizowany był program ministerialny w całości lub w części, z pewnymi modyfikacjami.

Dokumentację praktyk tworzą szczegółowe plany (rozkłady materiału) opracowane przez instruktorów, rejestr tematów zajęć oraz wykaz uczniów i frekwencja na zajęciach. W szkołach nie spotkano ramowych planów rocznych opracowanych przez opiekunów praktyk.

Analiza rozkładów materiału, zapisów tematów zajęć w dziennikach lekcyjnych i dzienników praktyk wskazuje, że bez względu na miejsce odbywania praktyk uczniowie wprawdzie zapoznawani są z systemem oświatowo-wychowawczym z uwzględnieniem danej placówki, jej strukturą i rocznym planem pracy. Bywało też inaczej, gdyż młodzież LO w Czarnkowie przez pierwsze dwa zajęcia zajmowała się naprawą zabawek, opowiadaniem książek i zabawami z dziećmi, a dopiero w trakcie trzeciego zajęcia poznała miejsce przedszkola w systemie edukacyjnym.

Kolejne zajęcia w przedszkolu i w klasach I-III różnią się w zasadniczy sposób. W przedszkolach treścią praktyk w większości są działania praktyczne, np.: pomoc dzieciom w czynnościach samoobsługowych w szatni, pomoc w czasie

posiłków, wykonywanie pomocy naukowych, naprawa zabawek, pomoc w przygotowaniu kąca przyrodniczego i czytelniczego, organizowanie gier i zabaw. Praktyki w klasach I-III charakteryzuje ograniczona aktywność młodzieży. Obok wykonywania pomocy naukowych zwraca uwagę np. opracowanie referatów na temat roli filmu w pracy dydaktyczno-wychowawczej, zadań w czasie wycieczki. Pisanie referatów w ramach praktyk jest zabiegiem o wątpliwej wartości w tej formie zajęć.

Ponadto, w szkole większość, a w przedszkolu znaczna część czasu praktyk przeznaczana jest na hospitowanie zajęć. Hospitacje poprzedza zapoznanie z programem nauczania przedmiotów (w przedszkolu z działem programu). Przed niektórymi hospitacjami uczniowie podejmują próby pisania konspektów, chociaż nie mają do tego niezbędnego przygotowania metodycznego. Hospitowane zajęcia omawiane są sporadycznie, a jeżeli to najczęściej w formie krótkiego podsumowania lekcji przez nauczyciela instruktora, który spieszy się, bo ma dalsze zajęcia.

W badanych szkołach brak jednoznacznej koncepcji co do treści kształcenia w ramach praktyk. Wprawdzie tworzenie dobrej, życzliwej atmosfery wokół kształcenia pedagogicznego, np. w Solcu Kujawskim aktywizuje uczniów w czasie zajęć, a współdziałanie opiekuna praktyk z instruktorami sprzyja korelacji treści zajęć z przedmiotem pedagogicznym. W pozostałych szkołach są kłopoty z wyraźnym określeniem treści. Te zaś zależą od jednoznacznego określenia celów, jakim ta forma kształcenia ma służyć. Z przebiegu zajęć, zwłaszcza w przedszkolach, widoczne jest pewne, niesłuszne utożsamianie praktyk uczniów liceum ogólnokształcącego z praktykami organizowanymi dla uczniów i studentów zakładów kształcenia nauczycieli. Dyrekcje liceów ogólnokształcących i opiekunowie praktyk w małym stopniu lub w ogóle nie interesują się treścią praktyk pedagogicznych.

4.5. Przygotowania szkół do wprowadzenia praktyk uczniowskich

Przygotowania szkół do wdrożenia zmian programowych dotyczyły kadry, programów, bazy dydaktycznej i działań organizacyjnych. W roku poprzedzającym zmiany, dyrektorzy szkół podjęli starania o pozyskanie bądź dodatkowe przygotowanie nauczycieli ze stosownymi kwalifikacjami. Jednak organizowane przez Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Bydgoszczy kursy przygotowawcze dotyczyły przedmiotów uzupełniających. Nie organizowano przeszkolenia nauczycieli do realizacji programu praktyk. Ponieważ program kursu dla nauczycieli wybranych zagadnień z pedagogiki i psychologii obejmował w części również problematykę

praktyk o profilu pedagogicznym, uczestniczący w nim nauczyciele badanych liceów ogólnokształcących uzyskali wskazówki metodyczne dotyczące prowadzenia praktyk. Nauczycieli instruktorów nie przygotowano do prowadzenia nowej formy zajęć. Jedną z nauczycielek ukończyła studia podyplomowe z pedagogiki.

Do czerwca 1986 r. dyrektorzy szkół uzyskali zgodę dyrekcji przedszkoli i szkół podstawowych na prowadzenie praktyk w tych placówkach. Pozyskali też nauczycieli instruktorów. W każdej szkole ustalono opiekunów praktyk oraz podział uczniów na grupy 12-15 osobowe. W rzeczywistości liczebność grup przekraczała przyjętą normę. Opiekunom praktyk oraz instruktorom dostarczono program praktyk. Członków rad pedagogicznych jedynie zapoznano z założeniami tej formy zajęć.

Biblioteki szkolne wzbogacono o kilka pozycji z zakresu pedagogiki i psychologii pod kątem przedmiotu uzupełniającego.

4.6. Organizacja praktyk

W założeniach programowo-organizacyjnych i w programie ministerialnym opracowanych przez Instytut Programów Szkolnych przyjęto roczny, 70-godzinny wymiar praktyk uczniowskich w klasach I-IV LO realizowanych co tydzień 2 godziny w ramach zajęć pozalekcyjnych.

Zmiany wprowadzone w 1986 roku przewidywały możliwość realizacji praktyk uczniowskich w przypadku zapewnienia przez szkołę warunków określonych w założeniach programowych. Utrzymano roczny wymiar 70 godzin. Zajęcia ograniczono do klasy I i II i powtórzono 2 - tygodniową, zorganizowaną pracę w czasie wakacji po klasie III.²⁴

W roku 1987, w powołanej klasie o profilu pedagogicznym, praktyki pedagogiczne uznano jako obowiązkowe w podanym wyżej wymiarze. Dopuszczono też możliwość organizacji zajęć jeden raz w miesiącu w bloku 8 godzin w grupach 10-15 osobowych.

Kolejne zmiany w 1988 roku dotyczące praktyk odnoszą się wyłącznie do profilu pedagogicznego. Uczniowie tego profilu obowiązkowo realizują praktyki pedagogiczne, jednak w klasach II i III z utrzymaniem praktyki wakacyjnej po klasie III. Utrzymana została liczebność grup jak w roku 1988.²⁶

W badanych szkołach praktyki pedagogiczne wprowadzono ze względu na wysoki poziom aspiracji do dalszego kształcenia na kierunkach nauczycielskich (Bydgoszcz) lub sprzyjające warunki realizacji, jak bliskość szkoły podstawowej i przedszkola oraz przygotowaną kadrę (Solec Kujawski).

Uczniowie mieli pozorne lub ograniczone możliwości wyboru profilu praktyki. Każdą klasę podzielono na dwie grupy realizujące zajęcia w szkole lub w przedszkolu - po pół roku w obu placówkach. W Bydgoszczy i w Solcu Kujawskim przyjęto obowiązującą w całym województwie zasadę cotygodniowego odbywania zajęć w różnych dniach tygodnia i w wymiarze 2 godzin, a w Czarnkowie jednorazowo 6 godzin (8⁰⁰-14⁰⁰) w tygodniu z sobotą pracującą.

5. Realizacja praktyk

5.1. Nauczyciele

Z realizacją praktyk pedagogicznych związane są dwie grupy nauczycieli.

Pierwsza, to opiekunowie zajęć - nauczyciele LO uczący wybranych zagadnień z pedagogiki i psychologii lub fakultetu pedagogicznego. Drugą grupę tworzą nauczyciele szkół lub przedszkoli, w których odbywają się praktyki. Nauczycieli tej grupy określa się mianem instruktorów. W odniesieniu do obu grup nauczycieli postulat pełnego przygotowania naukowego i wieloletniego doświadczenia zawodowego jest oczywisty.

W badanych szkołach opiekunami praktyk byli nauczyciele aktualnie uczący przedmiotów pedagogicznych w liceum: dwie kobiety w wieku emerytalnym, z pełnym przygotowaniem pedagogicznym (jedna ukończyła studia podyplomowe) oraz mężczyzna (20 lat pracy w zawodzie), geograf uczący również przysposobienia obronnego. Zajęcia prowadziły 4 nauczycielki przedszkola i 3 nauczycielki w klasach I-III, wszystkie z przygotowaniem pedagogicznym (3 absolwentki studium wychowania przedszkolnego i 4 po studiach wyższych). Staż pracy nauczycielek prowadzących zajęcia mieścił się w przedziale 6-19 lat. Ze względu na kwalifikacje i staż pracy nauczyciele związani z omawianymi zajęciami gwarantowali pełną realizację programu.

5.2. Uczniowie

Badaniami objęto uczniów czterech klas I; w tym 125 dziewcząt i 24 chłopców. Badana grupa była jednolita ze względu na wiek ($\bar{x} = 15,3$ lat). Dominowała młodzież inteligencka (65-43,6 %) i robotnicza (62-41,6%). Nikły odsetek (4,0%) uczniów pochodzenia chłopskiego zdaje się potwierdzać sygnalizowane od wielu lat słabnące zainteresowanie dzieci wiejskich średnią szkołą ogólnokształcącą.

W tym miejscu warto zasygnalizować trudną sytuację oświaty na wsi i niekorzystne warunki startu młodzieży wiejskiej po ukończeniu szkoły podstawowej. Inne środowiska społeczne reprezentowało 3 (2,0 %), a 19 (8,8 %) nie udzieliło odpowiedzi.

5.3. Metody pracy na zajęciach

Praktyki uczniowskie jako specyficzna forma pracy dydaktyczno-wychowawczej wymagają stosowania metod sprzyjających realizacji stawianych przed nimi celów. Tak też dzieje się w badanych szkołach, gdyż w omawianych zajęciach dominują hospitacje i metody działania praktycznego, chociaż respondenci wymieniają je w różnym natężeniu. Pełna zgodność na temat częstotliwości stosowania obu metod wystąpiła w wypowiedziach nauczycieli i uczniów V LO w Bydgoszczy.

Hospitacje zajęć w przedszkolu i w szkole są ważnym etapem praktyk. Pozwalają poznać pracę nauczyciela. Podczas lekcji i przerw oraz zajęć w przedszkolu uczniowie obserwują także czynności i zachowanie dzieci. Wykonując w trakcie lekcji zadania przydzielone przez nauczyciela instruktora, wykonując czynności asystenckie uczniowie mają możliwość wypróbowania swoich sił. Czynności te, zadania, wykonywanie różnego rodzaju pomocy dydaktycznych wchodzi w zakres działalności praktycznej.

Metody hospitacji i działania praktycznego stosowane podczas praktyk przyczyniają się do sprecyzowania stanowiska młodego człowieka wobec zawodu nauczycielskiego. Służą też rozwijaniu pozytywnej motywacji do pracy.²⁷ Jednak warunkiem skutecznego wykorzystania hospitacji jako metody realizacji praktyk jest wcześniejsze ukierunkowanie uczniów, ustalenie co obserwować, na jakich zagadnieniach koncentrować uwagę, a następnie, w dyskusji omówienie rezultatów poczynionych spostrzeżeń. Warunki te spełniane są w słabym stopniu.

Dyskusję stosowano bardzo często lub często tylko w jednej szkole i w jednym przedszkolu (Bydgoszcz), a w pozostałych często lub rzadko. Zdaniem nauczycielki realizującej praktyki w Bydgoszczy, dyskusja daje możliwość wyjaśnienia uczniom zaobserwowanych problemów i niejasności związanych z pracą pedagogiczną. Aktywizuje też uczniów, przez co zajęcia stają się dla nich bardziej atrakcyjne, ciekawe, a formułowane wnioski stanowią odzwierciedlenie wspólnych przemyśleń.

Inne metody: jak praca z książką, pogadanka, opowiadania traktowane są przez nauczycielki drugorzędnie. Wykład stosowały często obie nauczycielki. Nie wydaje się, aby wybór wykładu jako metody realizacji praktyk mógł być uznany

za trafiony. W opinii uczniów wykład obniża atrakcyjność zajęć, powoduje znużenie. Twierdzenie dwóch nauczycielek, że wykład jest niezbędny, gdyż przygotowuje uczniów do zajęć od strony teoretycznej uznać można za chybiony merytorycznie i metodycznie. Zgodnie z założeniem programu podstawę teoretyczną praktyk pedagogicznych stanowią treści kształcenia wymienianych już przez mnie przedmiotów uzupełniających, a także treści realizowane w ramach przedmiotu przysposobienie do życia w rodzinie²⁸. Obserwacja zajęć, jak również relacji nauczycieli i uczniów sugerują, że najbardziej skuteczną metodą kilkuminutowego wprowadzenia do hospitowanych zajęć jest pogadanka heurystyczna.

5.4. Związek praktyk z innymi przedmiotami

Wprowadzając praktyki o profilu pedagogicznym zakładano, że ich program będzie realizowany w oparciu o przedmioty uzupełniające do wyboru przez ucznia: wybrane zagadnienia z pedagogiki i psychologii oraz problemy współczesnej cywilizacji, a ponadto w ścisłym powiązaniu z przysposobieniem do życia w rodzinie. W badanych szkołach nie wprowadzono przedmiotu: problemy współczesnej cywilizacji. W poszukiwaniu związków, powiązania między przedmiotami odwołano się do opinii uczniów wyrażonej w pięciostopniowej skali. Związek ten wyrażony wartością średnią (\bar{x}) dla wybranych zagadnień z pedagogiki i psychologii wyniósł 4,18, a dla przysposobienia do życia w rodzinie 4,26.

Związek praktyk z innymi przedmiotami najsilniej wyrazili uczniowie LO w Solcu Kujawskim: dla wybranych zagadnień z pedagogiki psychologii $\bar{x}=4,78$, a dla przysposobienia do życia w rodzinie $\bar{x}=4,89$. Szkoła ta jest przykładem dobrej atmosfery wokół kształcenia pedagogicznego wytworzonej przez nauczycielkę prowadzącą przedmiot pedagogiczny oraz przysposobienie do życia w rodzinie i pozyskania do współpracy nauczycielek w przedszkolu i w klasach I-III. Wydaje się, że powierzanie tych przedmiotów jednej osobie, która równocześnie pełni funkcję opiekuna praktyki gwarantuje korelację międzyprzedmiotową. Np. nauczyciel-instruktor w przedszkolu przygotowując uczniów do hospitacji zajęcia z wychowania zdrowotnego (gry i zabawy 5-latków na świeżym powietrzu) odwoływał się do wiadomości uczniów dotyczących rozwoju i zachowania się dziecka oraz postępowania z nim, wyniesionych z lekcji wcześniej wymienionych przedmiotów.

Obserwacja bezpośrednia zajęć pozwala stwierdzić, że o związku praktyk z innymi przedmiotami decyduje nauczyciel-opiekun praktyk. Nauczyciele instruktorzy pozbawieni kontaktu z liceum (a takich jest większość) nie są zorientowani w pedagogicznych treściach kształcenia na innych przedmiotach.

5.5. Przygotowanie uczniów do zajęć

Każda forma zajęć dydaktyczno-wychowawczych wymaga od ucznia określonego przygotowania. Wszystkie hospitowane przeze mnie zajęcia kończyły się poleceniem przeczytania części lub całego rozdziału podręcznika psychologii, uporządkowania i wpisania notatki do zeszytu, a w przedszkolach z reguły dodatkowo wykonania pomocy naukowej, przygotowania gry lub zabaw dla dzieci. Są to zajęcia bardzo pracochłonne, wymagające pomysłowości i czasu, chociaż nie absorbujące intelektualnie na równi z matematyką czy historią. Czas przygotowania do każdorazowych zajęć wynosi ponad godzinę i stanowi dodatkowe obciążenie ucznia pracą domową.

Tabela 1. Czas przeznaczony na przygotowanie do zajęć

Czas w minutach	Wskazania uczniów	
	Ilość	%
0-30	27	18,1
31-60	34	22,8
61-90	54	36,3
91-120	32	21,3
121 i więcej	2	1,3
Razem	149	100,0
Średnia	$\bar{x} = 79,1$ min.	

5.6. Oczekiwania uczniów wobec praktyk

Zwykle z nowym przedmiotem, rodzajem zajęć, uczniowie wiążą określone plany na przyszłość, oczekiwania. W badaniach uczniowie wyrażali oczekiwania wobec praktyk, które najczęściej dotyczyły:

- a) wykształcenia niezbędnych umiejętności i sprawności pedagogicznych przydatnych również w życiu rodzinnym (88-43,4 %),
- b) rozbudzania zainteresowań zawodem nauczyciela i zapoznanie z jego pracą (48-23,7%),

- c) zbliżenie do dziecka i jego problemów (35-17,2%),
- d) przygotowanie do studiów pedagogicznych (11-5,4%),
- e) zastosowanie w praktyce uzyskanej wiedzy pedagogicznej i psychologicznej (10-4,9%).

Uczniowie rozpoczynający praktykę, w tej formie zajęć najczęściej upatrywali możliwość wykształcenia umiejętności. W działaniu pedagogicznym umiejętności te są bardzo ważne, gdyż pozwalają nauczycielowi rozwiązać moc ciągle zmieniających się sytuacji i zadań.²⁹ Praktyki mają pomóc uczniom w nabywaniu niezbędnych umiejętności, w tym również przydatnych w życiu rodzinnym, ale także zbliżyć do dziecka i zawodu nauczycielskiego.

Szczegółowa analiza wybranych przez respondentów wskaźników zdaje się sugerować, iż młodzież upatruje w praktykach czynnik pomocny w orientacji dla zawodu nauczycielskiego.

5.6. Czynności uczniów w czasie praktyk

Realizując program praktyk nauczyciel instruktor podejmuje działania polegające na ustaleniu celu, warunków potrzebnych do jego wykonania oraz wyborze stosownych środków. Tak rozumiane działanie stanowi układ czynności o charakterze zadaniowym odpowiednich do celu i posiadanych w szkole lub w przedszkolu warunków wykonawczych.³⁰ Akcentowanie działania w procesie dydaktyczno-wychowawczym praktyk pedagogicznych wskazuje na rolę czynnego stosunku ucznia do poznawanych treści w przeciwieństwie do uczenia się werbalnego, pamięciowego.³¹

Zebrany materiał badawczy pozwala stwierdzić, że stosowane w czasie praktyk formy działania pedagogicznego wzbogacają wiedzę ogólną uczniów (np. omawianie niektórych zagadnień dotyczących dziecka, szkoły, zawodu nauczyciela), orientują na zawód nauczycielski (np. omawianie zagadnień dotyczących zawodu nauczyciela, pomoc nauczycielowi w wykonywaniu czynności dydaktyczno-wychowawczych, obserwacja czynności nauczyciela), pozwalają na wychowanie przez pracę (np. wykonywanie pomocy naukowych). Dzięki temu praktyki są istotnym elementem kształcenia przedzawodowego.

Tabela 2. Formy działania uczniów w czasie praktyk

Lp.	Wyszczególnienie	Wskazania uczniów	
		ilość	%
1	Zwiedzanie żłobków, przedszkoli, szkół, placówek opiekuńczo-wychowawczych	12	4,8
2	Opieka nad dzieckiem	16	6,4
3	Opieka i pomoc ludziom chorym, niepełnosprawnym, samotnym	4	1,6
4	Obserwacje w czasie hospitacji	51	20,7
5	Omawianie zagadnień dotyczących dziecka, szkoły, nauczyciela	11	4,4
6.	Pomoc nauczycielowi w wykonywaniu czynności dydaktyczno-wychowawczych	65	26,2
7	Wykonywanie pomocy naukowych	72	29,1
8	Inne	14	5,6
9	Brak odpowiedzi	3	1,2
	Razem	248 ^x	100,0

x – uczniowie wybierali więcej niż jedną odpowiedź

W praktykach dominuje wychowanie przez pracę (por. punkt 2,6 i 7 tabeli 2).

W jednym z przedszkoli każdy uczeń był zobowiązany wykonać np. zestaw liter, element stroju dla dziecka, namalować historyjkę obrazkową (format A-4) lub scenkę rodzajową. W innych przedszkolach lub szkołach obciążenie uczniów wykonywaniem pomocy naukowych było bardziej zróżnicowane - 1 egzemplarz w miesiącu lub w okresie.

Nie jest przesadą twierdzenie, że praktyka w żadnym wypadku nie powinna powodować obciążenia uczniów dodatkową, często zbędną pracą. Zamierzone cele można osiągnąć w drodze współdziałania instruktora praktyk z nauczycielami LO, np. historyjkę obrazkową można rysować czy malować na lekcjach plastyki, a na lekcjach pracy techniki wykonać zabawkę czy element dekoracyjny.

Z obserwacji zajęć wynika, że znacznie większe walory wychowawcze mają

praktyki odbywane w przedszkolach. Decydują o tym czynności wykonywane przez młodzież, m.in. pomoc dzieciom w samoobsłudze w szatni, w umywalni, w toalecie, przy układaniu i drobnych naprawach zabawek oraz porządkowaniu terenu zabaw. Praca grupy odbywającej praktykę w klasach I-III w zasadzie ogranicza się do wykonywania bądź naprawy pomocy naukowych, co również ma miejsce w przedszkolu. Co prawda incydentalnie, bo w jednym przypadku, stwierdzono uproszczone pojmowanie wychowania przez pracę w toku praktyk. Działalność uczniów w przedszkolu spowodowała wykonywanie prac prostych typu grabienie liści przed budynkiem, zamiatanie pomieszczeń, ścieranie podłóg - upatrując w nich szczególne walory wychowawcze.

Na pytanie ankiety "Jakie czynności chciałbyś wykonywać podczas praktyk?" młodzież wymieniała (53%): pomagać w prowadzeniu zajęć w przedszkolu i w szkole, samodzielnie prowadzić fragment, a nawet całą lekcję (zajęcia) w przedszkolu i w szkole, bawić się z dziećmi, organizować zabawy. Stanowisko zajęte przez uczniów wskazuje na instrumentalne traktowanie praktyk. Młodzież oczekuje profesjonalizacji działań, co nie jest zgodne z założeniami programowymi.

5.8. Zadowolenie z wyboru profilu praktyk

Respondentów poproszono o odpowiedź na pytanie "Czy zadowolony jesteś z wyboru praktyk"? Odpowiedzi na powyższe pytania rozłożyły się następująco: "Tak" - 101 (67,8%), "Nie"-16 (10,7 %), "Trudno określić" - 28 (18,8 %), nie odpowiedziało 4 (2,7 %). Mimo wcześniej opisanych mankamentów praktyk, wysoki odsetek zadowolonych z ich wyboru sugeruje spełnianie się oczekiwań młodzieży. Jednak bardziej miarodajny byłby pomiar zmiennej po roku trwania zajęć.

6. Zainteresowania badanych

W praktyce nauczycielskiej powszechnie uważa się, że efektywność uczenia się zdeterminowana jest zainteresowaniem danym przedmiotem. Potwierdzają to wyniki badań Antoniny Guryckiej.³²

Wskazując ulubione przedmioty uczniowie wymieniali najczęściej: historię (19,7 %), język polski (18,7 %), języki zachodnioeuropejskie (15,6 %), a następnie chemię, język rosyjski, matematykę (wskazania od 7,9 % do 7,2 %). Najniższe wskaźniki wyboru przypadły na przedmioty artystyczno-techniczne (2,1 % wska-

zań). Na 288 wskazań ogółem (uczniowie wybierali z reguły 2 przedmioty) 3 uczniów wymieniło przedmioty pedagogiczne. Dominacja przedmiotów humanistycznych wynika stąd, że uczniowie uczęszczali do klas o profilu humanistycznym (2 klasy). Zainteresowania ich są zgodne z obranym kierunkiem nauki.

Wyrażone przez uczniów zainteresowania bezpośrednio nie wiążą się z realizacją praktyk pedagogicznych, jednak pozwalają określić ogólną orientację edukacyjną młodzieży i wyznaczyć kierunki oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych nauczyciela.³³ Znajomość zainteresowań uczniów może być przydatna nauczycielowi prowadzącemu praktyki chociażby dla prawidłowego określenia indywidualnych zadań do wykonania.

Jako kolejny wskaźnik zainteresowań przyjęto stosunek badanych do dziedzin wiedzy obejmujących kształcenie pedagogiczne. Wyniki badań przedstawione w tabeli 2 upoważniają do następujących ustaleń:

a) badana młodzież wykazuje umiarkowane zainteresowanie przedstawionymi jej dziedzinami wiedzy,

b) stosunkowo największym zainteresowaniem cieszy się psychologia jako dziedzina dostarczająca wiedzę o człowieku,

c) niski poziom wskaźników aprobaty może sugerować, że w trakcie badań uczniowie nie mieli jeszcze wystarczającej orientacji w zakresach treści wyszczególnionych dziedzin wiedzy.

Tabela 3. Zainteresowanie dziedzinami wiedzy

Lp	Dziedzina	Wskaźnik aprobaty A
1	Pedagogiczna	+0, 58
2	Psychologiczna	+0, 67
3	Spoleczna	+0, 34

$$+ 2 > A > - 2$$

6.1. Czytelnictwo

Czytelnictwo traktowane jest jako jeden z przejawów zainteresowań. Jakkolwiek praktyki nie wymagają podręcznika, powinny zachęcać do poszukiwania w literaturze wyjaśnień zaobserwowanych sytuacji pedagogicznych.

W badaniach w LO w Czarnkowie 66 uczestników praktyk o profilu pedago-

gicznym wymieniło ogółem 136 tytułów ostatnio przeczytanych książek. Najczęściej wymieniano lektury szkolne. Żaden uczeń nie wymienił książki o tematyce pedagogicznej lub psychologicznej. Natomiast w LO w Bydgoszczy i w LO w Solcu Kujawskim badano znajomość tytułów czasopism pedagogicznych i podejmujących problematykę pedagogiczną. Wypowiadający się uczniowie klas I nie potrafili wymienić ani jednego czasopisma pedagogicznego, ale wskazali na tytuły jak *Jestem*, *Twoje Dziecko*, *Przyjaciółka*, *Razem*, *Magazyn Rodzinny*, *Kobieta i Życie*, w których systematycznie ukazują się artykuły poświęcone problematyce wychowania. Znajomość stosownych tytułów wykazało 78,7 % uczniów z Bydgoszczy i 69,4 % uczniów z Solca Kujawskiego.

W odniesieniu do badanych uczestników praktyk można przyjąć, że zajęcia te nie sprzyjają sięganiu po literaturę pedagogiczną i psychologiczną. Wniosek ten budzi zdziwienie, gdyż w trakcie przygotowania do zajęć uczniom zaleca się m.in. *Rozwój psychiczny dzieci i młodzieży* M. Przetacznikowej, *Psychologię rozwojową dzieci i młodzieży* pod red. M. Żebrowskiej, *Pedagogikę przedszkolną* pod red. M. Kwiatkowskiej i Z. Topińskiej. Natomiast młodzież chętnie sięga po łatwe teksty poświęcone dziecku, rodzinie, wychowaniu zamieszczane w tygodnikach ilustrowanych i miesięcznikach.

6.2. Stosunek do pracy z dzieckiem

Chcąc, w przyszłości rozumnie kierować procesem rozwoju osobowości wychowanków, kandydat na nauczyciela winien umieć się do nich zbliżyć, poznać, zrozumieć potrzeby.³⁴ Można to osiągnąć przez obcowanie z dzieckiem w ramach praktyk pedagogicznych. Nasuwa się pytanie, jaki stosunek do dziecka przejawiają uczestnicy praktyk pedagogicznych?

Tabela 4. Samoocena stosunku do pracy z dzieckiem

Przyjęta skala określenie słowne	wartość liczbowa	Odpowiedzi uczniów	
		ilość wypowiedzi	rubryka 2x3
1. Lubię pracę z dzieckiem i daje mi ona zadowolenie	5	100	500
2. Lubię pracę z dzieckiem ale nie daje mi ona zadowolenia	4	19	76
3. Nie potrafię określić	3	13	39

Przyjęta skala		Odpowiedzi uczniów	
określenie słowne	wartość liczbową	ilość wypowiedzi	rubryka 2x3
4. Pracę z dzieckiem podejmuję z obowiązku, z nakazu szkoły lub rodziców	2	10	20
5. Nie lubię pracy z dzieckiem	1	7	7
Razem		149	642
Wartość średnia	$\bar{x} = 4.3$		

Uwzględniając przyjętą skalę samooceny można przyjąć, że stosunek uczniów do pracy z dzieckiem mieści się w granicach kategorii "Lubię pracę z dzieckiem i daje mi ona zadowolenie". Wyniki uzyskane w badanych szkołach są zbliżone.

Poczynione obserwacje wskazują, że większość uczniów aktywnie uczestniczy w praktykach i wykazuje życzliwy stosunek do dzieci. W przedszkolach, szczególnie ze strony dziewcząt, zauważa się opiekuńczość, nawiązywanie bezpośredniego kontaktu z dziećmi, samorzutny udział w zabawach i wycieczkach. Nauczycielki stwierdzają u praktykantów poczucie obowiązku, starania jak najlepszego wykonania zadań przy wykorzystaniu doświadczeń instruktora.

7. Rola praktyk w kształtowaniu się planu życiowego uczniów

Praktyki o profilu pedagogicznym jako forma zajęć służą realizacji podstawowych funkcji liceum ogólnokształcącego. Jedną z nich jest kształtowanie aspiracji, przygotowanie młodzieży do studiów pedagogicznych.³⁵

Deklarowaną przez badanych chęć podjęcia studiów wyższych można traktować jako wstępną ofertę. Odsetek wyborów dokonanych w badanych klasach jest zbliżony do wyników badań T. Lewowickiego.³⁶ W oparciu o przeprowadzone badania nie można określić roli praktyk w kształtowaniu aspiracji uczniów do studiowania.

Tabela 5. Plany uczniów w zakresie studiów wyższych

Zamiar podjęcia studiów	Odpowiedzi uczniów	
	ilość	%
Tak	60	40,3
Nie	17	11,4
Nie wiem	72	48,3
Razem	149	100,0

W odpowiedzi na pytanie o wskazanie wybranego kierunku studiów badani nie w pełni potwierdzili wyniki zawarte w tabeli 5. Kierunek studiów określiło 43 (28 %) uczniów wobec 60 (40,3 %) deklarujących studiowania. Młodzież preferowała następujące kierunki: humanistyczny 47,3 %, sportowy 15,7 %, przyrodniczy 14,3 %. Spośród deklarujących chęć dalszego uczenia się po maturze, studia nauczycielskie zamierza podjąć 33 (55,0%).

W zakresie przyszłych studiów wyniki badań są niekoherentne. Rzecz można, iż plany życiowe uczniów klas pierwszych nie są jeszcze definitywnie ustalone. Dalsze lata nauki, oddziaływanie w toku procesu dydaktyczno-wychowawczego na wszystkich przedmiotach powinno pomóc młodzieży w podjęciu ostatecznej w tym względzie decyzji.

8. Praktyki w ocenie osób badanych

Z każdą nową formą zajęć szkolnych uczniowie wiążą nadzieję na ciekawe lekcje i najczęściej awansem oceniają pozytywnie. Jak młodzież ocenia praktyki po kilku odbytych zajęciach?

Tabela 6. Praktyki w ocenie uczniów

Wskaźnik oceny	Odpowiedzi uczniów	
	ilość	%
1. Są potrzebne i należy je realizować	68	45,6
2. Należy realizować tylko niektóre zadania	43	28,8
3. Należy zmienić ich charakter	19	12,8
4. Praktyki nie mają sensu i należy je zlikwidować	18	12,1
5. Inne	1	0,7
Razem	149	100,0

Przedstawione wyniki sondażu wskazują, że uczniowie klas I LO po odbyciu kilku zajęć w przedszkolu lub w klasach niższych szkoły podstawowej wysoko oceniają praktyki. Zapewne w ocenie swej kierowali się przede wszystkim oczekiwaniami w stosunku do zajęć, skoro niedawno je rozpoczęli. Przypuszczenie to zdaje się sugerować ocena praktyk ze względu na ich przebieg, w której 58,6 % badanych określiło zajęcia jako bardzo interesujące bądź interesujące. Uczniowie wyżej ocenili praktyki ze względu na ich charakter (por. tab. 6) niż z uwagi na ich przebieg.

Nauczyciele opiekunowie oraz instruktorzy pozytywnie ocenili, praktyki dostrzegając ich przydatność przede wszystkim w orientacji do zawodu nauczycielskiego. Opinie dyrektorów były zróżnicowane. Pozytywne, podkreślały walory kształcące zajęć oraz ukierunkowanie i wybór przyszłych studiów. Dyrektor wyrażający opinię negatywną zwrócił uwagę na przeciążenie ucznia LO. Praktyki pogłębiają to zjawisko. Ponadto grupy uczniowskie nie mieszczą się w salach przedszkolnych. W obecnych warunkach organizacyjnych i programowych LO, zdaniem dyrektora, praktyki są zbędne.

Uczniowie pytani o stosunek rodziców do praktyk pedagogicznych (wyrażony w pięciostopniowej skali) ocenili go jako życzliwy ($\bar{x}=3,7$).

9. Uogólnienia i wnioski

Przeprowadzone badania diagnostyczne nad wdrażaniem programu praktyk uczniowskich o profilu pedagogicznym zostały ograniczone do trzech szkół w dwóch województwach. Zgromadzony w toku badań materiał fotograficzny umożliwił odpowiedź na postawione pytania badawcze i upoważnia do wysunięcia następujących wniosków:

1. Cele i treści programu praktyk pedagogicznych zorientowane są na zapoznanie uczniów z problematyką dydaktyczno-wychowawczą placówek oświatowo-wychowawczych i stwarzają szerokie możliwości orientacji do zawodu nauczycielskiego i wychowania przez pracę. Z treści programu należu odrzucić zagadnienia dotyczące kształcenia profesjonalnego jak: opracowanie planów dydaktyczno-wychowawczych, pisanie rozkładów materiału i konspektów oraz samodzielne prowadzenie lekcji.
2. Przygotowania szkół do wdrażania praktyk uczniowskich ograniczyły się do pozyskania bądź skierowania nauczycieli na kurs w ODN względnie na studia podyplomowe oraz do zapewnienia miejsc odbywania zajęć. Nauczycieli instruktorów praktyk nie przygotowano do realizacji programu.
3. W badanych szkołach nie stwierdzono własnych, oryginalnych programów praktyk. Zaplanowane i realizowane w szkołach treści w pełni lub w części odpowiadają treściom programu opracowanego przez Instytut Programów Szkolnych, który powinien spełniać rolę jedynie ukierunkowującą w planowaniu pracy dydaktyczno-wychowawczej.
4. W części przedszkoli i szkół podstawowych stwierdzono brak wyraźnej koncepcji praktyk pedagogicznych, co może wynikać z braku zainteresowania tą formą pracy ze strony dyrekcji LO i większości opiekunów praktyk.
5. Praktyki pedagogiczne odbywają się bez teoretycznej podbudowy ze strony

przedmiotów uzupełniających, a zwłaszcza wybranych zagadnień z pedagogiki i psychologii. O ile zajęcia te mają spełnić zadania w zakresie kształcenia przedzawodowego powinny być realizowane równoległe z przedmiotem pedagogicznym.

6. Organizacja praktyk w badanych szkołach jest uzależniona od przyjętej w tym względzie koncepcji w danym województwie. Zajęcia odbywają się raz w miesiącu, w tygodniu z sobotą pracującą (woj. pilskie) lub każdego tygodnia w wymiarze 2 godzin (woj. bydgoskie). Zbyt krótki okres trwania badań utrudnia ocenę przyjętej organizacji zajęć.

W rocznym cyklu praktyk organizowanie zajęć w przedszkolu i w klasach I-III w okresach półrocznych należy uznać za rozwiązanie optymalne.

7. Udział uczniów w praktykach polega na hospitowaniu zajęć i podejmowaniu działalności praktycznej, zwłaszcza w przedszkolach, co sprzyja orientacji do zawodu nauczycielskiego i wychowania przez pracę. Są jednak grupy, dla których praktyki oznaczają bierną obserwację lekcji czy też wykonywanie prostych prac fizycznych. W tych przypadkach praktyki nie realizują założonych celów.
8. Dotychczasowy sposób realizacji praktyk nie służy rozwijaniu czytelnictwa literatury o tematyce pedagogicznej i psychologicznej. Młodzież zadawała się jedynie łatwymi tekstami zamieszczonymi w popularnych czasopismach.
9. Uzyskany w toku badań niski poziom wskaźników zainteresowań wynika z ograniczenia lub braku możliwości wyboru profilu praktyk, przez co część uczniów uczestniczyła w zajęciach wbrew swoim zainteresowaniom. Przyczyny dopatrywać się można również w mało atrakcyjnym programie zajęć, w nieciekawych formach pracy dydaktyczno-wychowawczej, w niedopracowanej organizacji praktyk.
10. W ocenie dyrektorów szkół, nauczycieli i uczniów, praktyki pedagogiczne są korzystną formą przede wszystkim w zakresie orientacji zawodowej. Pozytywna ocena praktyk nie zwalnia nauczycieli od modyfikacji treści i form pracy oraz nowych, bardziej atrakcyjnych rozwiązań organizacyjnych.

PRZYPISY

- ¹ Program liceum ogólnokształcącego. Praktyki uczniowskie. Warszawa WSIP, 1986 s. 3
- ² T. Nowacki: Kształcenie ogólne, politechniczne i zawodowe. *Kwartalnik Pedagogiczny* 1976 nr 1
- ³ Z. Wiatrowski: Pedagogika pracy w zarysie. Warszawa PWN 1985 s. 79
- ⁴ Z. Wiatrowski, W. Rachalska: Pedagogika pracy. Warszawa WSIP 1978, s. 9

- ⁵ W. Okoń: Podstawy wykształcenia ogólnego. Warszawa WSIP 1976, s. 25-27
- ⁶ W. Okoń: Szkoła współczesna. Przemiany i tendencja rozwojowa. Warszawa KiW 1979 s. 231
- ⁷ Z. Wiatrowski: Pedagogika pracy w zarysie. Op.cit., s. 80
- ⁸ W. Komar: Wychowanie przez pracę w szkole ogólnokształcącej. Warszawa 1986, WSIP, s. 5
- ⁹ Z. Wiatrowski: Wychowanie przez pracę dla teraźniejszości i przyszłości. *Szkoła-Zawód-Praca* 1976, s. 74-75
- ¹⁰ K. Lelińska: Praktyki przedzawodowe w systemie orientacji szkolnej i zawodowej. *Szkoła-Zawód-Praca* 1976, s. 99
- ¹¹ K. Lelińska: Wpływ metod przekazywania informacji w procesie orientacji zawodowej na losy szkolne uczniów szkół zawodowych. *Szkoła-Zawód-Praca*, 1978, s. 72
- ¹² I. Janiszowska: Zagadnienia orientacji i selekcji szkolnej. Warszawa PZWS 1971 s. 26-29; W. Okoń: Słownik pedagogiczny. Warszawa PWN 1984 s. 214-215; W. Rachalska, M. Woyczyńska: Rola ustawicznej orientacji zawodowej w rozwoju zawodowym człowieka. W: Poradnictwo wychowawcze pod red. W. Brejnan, Warszawa WSIP 1980 s. 234; S. Szajek: System orientacji i poradnictwa zawodowego. Warszawa PWN 1980 s. 30-41,
- ¹³ S.L. Rubinsztein: Podstawy psychologii ogólnej. Warszawa KiW 1962, s. 842-843,
- ¹⁴ S. Szajek: System orientacji... Op. cit., s. 165-175
- ¹⁵ B. Ratuś: Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej (1944-1970). Warszawa-Poznań PWN 1974 s. 33,
- ¹⁶ J. Szymkat: Fakultety pedagogiczne w liceum ogólnokształcącym formą przygotowania młodzieży do studiów nauczycielskich. *Ruch Pedagogiczny* 1976, nr 1; P. Prusak: Rozwijanie zainteresowań zawodem nauczycielskim uczniów liceum ogólnokształcącego. Bydgoszcz 1984,
- ¹⁷ R. Sokołowski: Przygotowanie młodzieży do studiów nauczycielskich. Kraków 1979, IKNIBO; P. Prusak: Klasy o profilu pedagogicznym w liceum ogólnokształcącym. *Nouva Szkoła* 1981 nr 3
- ¹⁸ Jak w przypisie 16
- ¹⁹ Por. M. Łobocki: Metody badań pedagogicznych. Warszawa PWN 1978 s. 55-114
- ²⁰ W. Sitarska: Osiągnięcia konieczne w początkowym nauczaniu matematyki-problemy, propozycje badawcze, stanowisko nauczycieli. *Edukacja* 1985, nr 1, s. 59
- ²¹ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 13 marca 1986 r. w sprawie wprowadzenia w liceum ogólnokształcącym nowych planów nauczania. Dz. Urz. Ministerstwa Oświaty i Wychowania 1986, nr 1, poz. 5
- ²² Program liceum ogólnokształcącego. Praktyki... Op.cit., s. 3-7
- ²³ Tamże, s. 3-6
- ²⁴ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania 1986, nr 1
- ²⁵ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania 1987, nr 3
- ²⁶ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania 1988, nr 4
- ²⁷ Z. Wiatrowski: Wychowanie przez pracę dla teraźniejszości i przyszłości. Op.cit. s. 75
- ²⁸ Program liceum ogólnokształcącego. Praktyki... Op.cit., s. 3,
- ²⁹ J. Jakóbcowski: Zarys teorii rozwoju zawodowego nauczyciela. Bydgoszcz 1987 s. 10
- ³⁰ W. Okoń: Słownik pedagogiczny. Warszawa PWN 1975, s. 61
- ³¹ J. Poplucz: Optymalizacja działania pedagogicznego na lekcji. Warszawa 1984 s. 11
- ³² A. Gurycka: Analiza procesu kształtowania zainteresowań w toku nauki szkolnej. W: Roczniki Instytutu Pedagogiki pod red. A. Szemińskiej. Tom 2. Warszawa 1957 s. 44-92
- ³³ Nie negując wpływu zainteresowań przedmiotem na wyniki pracy uczniów w szkole, S. Palka w toku badań empirycznych wykazał, że zależność między zainteresowaniami a ilością przyswajanych wiadomości, na większości przedmiotów nie jest duża. Por. S. Palka: Warunki

efektywności nauczania w szkole średniej. Warszawa 1977 s. 74-76

³⁴ P. Prusak: *Rozwijanie zainteresowań...* op.cit., s. 109.

³⁵ A. Binder: *Założona a rzeczywista funkcja liceum ogólnokształcącego. Nowa Szkoła* 1981 nr 4

³⁶ T. Lewowicki: *Aspiracje dzieci i młodzieży. Warszawa PWN 1987 s. 68 i n.*

SUMMARY

The article deals with pedagogical practice of secondary school pupils carried out at nursery school and at form I - III of primary school.

On the basis of sounding investigations which included 149 pupils, LO teachers and headmasters of three secondary schools and attending lessons of a pupil teacher, the author showed advantages and disadvantages of pedagogical practices as forms of education by work and orientation for teaching profession. The programmes of practices excessively expose professionalization of activities. Practices prove profitable at nursery school. The form of realization is mainly attending lessons of a pupil teacher and methods of practical activity. Improvement of the programme and organization of classes can bring about broad possibilities for educating by work and forming pedagogical interests within this form of education.